

ZRC SAZU, UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA

ALIAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

28|1·2023

Založba ZRC

LJUBLJANA 2023

Acta historiae artis Slovenica, 28/1, 2023

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History
ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition) **ISSN 2536-4200** (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher
Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief
Katarina Mohar

Uredniški odbor / Editorial board
Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board
Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo), Hellmut Lorenz (Wien),
Milan Pelc (Zagreb), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing
Oliver Currie, Darja Gabrovšek Homšak, Tea Kačar, Tjaša Plut

Prevodi / Translations
Tina Košak, Franci Lazarini, Luka Vidmar, Polona Vidmar, Borut Praper

Celostni strokovni in jezikovni pregled / Expert and language editing
Blaž Resman

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout
Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address
Acta historiae artis Slovenica
Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija
ahas@zrc-sazu.si; <https://ojs.zrc-sazu.si/ahas>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in
Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA, DOAI

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €
Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €
Letna naročnina za študente in dijake: 25 €
Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact
Založba ZRC
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija
E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije.
AHAS is published with the support of the Slovenian Research and Innovation Agency.

Tisk / Printed by Present d.o.o., Ljubljana
Naklada / Print run: 400

Revija AHAS je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY-NC-ND.
To ne velja za slikovno gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

AHAS Journal is freely available immediately upon publication under the terms of the CC BY-NC-ND licence.
This does not apply to images marked with the © symbol and the name of the copyright holder.

Umetnostna dediščina vitezov Klarwillov iz dvorca Podsmreka pri Višnji Gori

Tina Košak

Doc. dr. Tina Košak, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, tina.kosak@zrc-sazu.si
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, tina.kosak@um.si, ORCID ID: 0000-0002-2310-7770

Izvleček:

Umetnostna dediščina vitezov Klarwillov iz dvorca Podsmreka pri Višnji Gori

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek analizira dve kabinetni žanrski sliki iz druge polovice 18. stoletja, ki sta do konca druge svetovne vojne viseli v dvorcu Podsmreka pri Višnji Gori, danes pa sta v zasebni lasti v Ljubljani. Na podlagi pečatov in oznak na hrbtnih delih ju zanesljivo povezuje z zbirko, ki jo je na Dunaju zasnoval Isidor vitez Klarwill (1842–1898), del njegove zbirke pa je ob nakupu posesti Podsmreka na Slovensko pripeljal njegov vnuk Peter Klarwill. Na podlagi študija arhivskih virov razkriva doslej neznane okoliščine prenosa dela rodbinske zbirke v Podsmreko leta 1935, prodajo dvorca Antonu Verovšku leta 1939 ter usodo zbirke in grajske opreme, ki sta ob prodaji dvorca državi po Verovškovi smrti prešli v javno last. Z zapuščino Klarwillov prvič povezuje tudi posamezne umetnine in kose opreme, ki so bili ob prodaji dvorca državi leta 1948 dodeljeni javnim muzejskim zbirkam.

Ključne besede: novo plemstvo, zbirke, migracije, oprema gradov, Podsmreka, Klarwill, Dunaj, provenienca

Abstract:

The Artistic Legacy of the von Klarwill Family in Podsmreka Manor near Višnja Gora

1.01 Original scientific article

The article analyses two late 18th century cabinet genre paintings kept in Podsmreka manor near Višnja Gora until the end of WWII and now in a private collection in Ljubljana. Based on the coat-of-arms on the wax seal and other labels on the back of the paintings, it can be confirmed that they originate from the collection of Isidor Ritter von Klarwill (1842–1898) in Vienna, part of which was transferred to Podsmreka in then Kingdom of Yugoslavia by Isidor's grandson Peter Klarwill. Based on archival sources, the article sheds light on the hitherto unknown circumstances of the transfer of a part of the Klarwill collection to Podsmreka in 1935, the sale of the Podsmreka manor to Anton Verovšek in 1939, and the fate of the manor's furnishings and art collection after the end of WWII. Upon the sale of the castle to the state in 1948, several items were transferred from the manor to state museum collections. Their Viennese provenance has been traced and confirmed for the first time in this paper.

Keywords: new nobility, art collections, migration, castle furnishings, Podsmreka, Vienna, Klarwill, provenance

Zgodovina dvorca Podsmreka (sl. 1) in njegovi lastniki v znanstveni in strokovni literaturi niso ostali povsem spregledani, presenetljivo malo pozornosti pa je bilo posvečeno njegovi opremi. Dosedanje študije so se pregledno posvečale arhitekturi, historiatu in nekaterim lastnikom,¹ zlasti članom slovite čebelarske družine Roschütz, ki je zaslovela in obogatela z množičnim izvozom kranjske sivke.² Le sporadično pa so bili v preglednih delih omenjeni posamezni kosi podsmreške opreme.³

Povod za pričujoči članek je bil ogled dveh kabinetnih žanrskih upodobitev, ki sta do konca druge svetovne vojne viseli v Podsmreki, danes pa sta v zasebni lasti v Ljubljani (sl. 2, 3). Sliki po kvaliteti in vsebini že na prvi pogled odstopata od večine žanrskih slik, ki so nastale za slovenske plemiške naročnike. Medtem ko je *Starka si greje roke* naslikana na izrazito fino tkano platno, je nosilec *Učne ura risanja* lesena tabla.⁴

Upodobitev starke, ki se greje z glinenim grelnikom, v katerem je žerjavica, je bila, kot razberemo z napisne ploščice, pritrjene na okvir, pripisana nemškemu poznobaročnemu slikarju Christianu Wilhelmu Ernstu Dietrichu (1712–1774). Na podlagi primerjave s slikarjevimi znanimi deli je njegovo avtorstvo mogoče potrditi, a z rahlim zadržkom, saj so vrhnje plasti barve precej poškodovane, kar otežuje gotovo atribucijo. V znani slikarski družini rojeni Dietrich (znan tudi kot Dietricy) je zaslovel z eklektični deli profane motivike, zlasti žanrskimi podobami, krajinami in doprnsnimi upodobitvami, t. i. *tronies*, po vzoru velikih slikarskih mojstrov 17. stoletja, zlasti slikarjev nizozemske šole.⁵ Znan je tudi po obsežnem grafičnem opusu, katerega prvi katalog je bil objavljen že leta 1846.⁶ Zaradi izjemno dobrega posnemanja slikarskega rokopisa Rembrandta in njegovih naslednikov, katerih kompozicije je praviloma svobodno priredil, je Dietricha že v mladih letih, ko je slikal v delavnici Johanna Alexandra Thieleja, opazil saški volilni knez, veliki knez Litve in poljski kralj Avgust Močni (1670–1733), ki ga je leta 1731 imenoval za dvornega slikarja.⁷ Nepogrešljiv je bil tudi na dvoru njegovega naslednika Avgusta III., leta 1763 pa je bil imenovan za profesorja na novoustanovljeni Akademiji lepih umetnosti.⁸

V krznen plašč s kapuco odeta starka z glinenim grelnikom, upodobljena v polkrožno zaključeni okenski niši, likovno sledi Rembrandtovi šoli. Še najbolj spominja na Rembrandtovemu učencu Govaertu Flincku (1615–1660) pripisani portret Rembrandtove matere kot prerokinje Hane, za katerega se domneva, da je kopija po mojstrovem izgubljenem originalu (Kunsthistorisches Museum, Dunaj),⁹ in na njeni podobi na jedkanicah iz let 1628 in 1631. Kljub temu pa kompozicijsko in v

¹ Gl. Valvasor, *Topographia*, t. 242; Valvasor, *Die Ehre*, 537–38; Mikuž, *Umetnostnozgodovinska topografija*, 271–72; Smole, *Graščine*, 363–64; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 246; Stopar, *Grajske stavbe*, 86–90.

² Preinfalk, "Družina Roschütz," Šalehar, *Kranjska čebela*, 17–31.

³ Bras, "Lončarska zbirka," Bučić, *Stol*, 67, kat. št. 46, 47; Horvat, *Slovenci*, 154, št. 205; Lozar Štamcar, "Sedežno pohištvo," 124.

⁴ *Starka si greje roke*, o. platno, 27,5 x 23 cm, zasebna last; *Učna ura risanja*, o. les. 32 x 24,5 cm, zasebna last. Zahvaljujem se dr. Ani Lavrič, ki me je prijazno opozorila na sliki in me povezala z lastnikom, slednjemu pa za možnost njihovega ogleda.

⁵ Gl. "Christian Wilhelm Ernst Dietrich," RKD Netherlands Institute for Art History, dostop 21. 12. 2021, <https://rkd.nl/en/explore/artists/22747>; Schlie, "Der Herzog," Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*; Schniewind Michel, "Dietrich Christian Wilhelm Ernst," Schniewind Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*; Dittrich, "In Rembrandts Geschmack;" Liebsch, "Dieser geschickte Künstler."

⁶ Linck, *Monographie*.

⁷ Schniewind Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*, 21–22.

⁸ Linck, *Monographie*, 15; Schniewind Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*, 23–28, 32–36.

⁹ Za reprodukcijo gl. "Bildatenbank," Kunsthistorisches Museum Wien, dostop 14. 12. 2021, <https://www.khm.at/objektdb/detail/1515>.

1. Dvorec Podsmreka pri Višnji Gori pred drugo svetovno vojno, zasebna last (© zasebni arhiv)

podrobnostih odstopa od Rembrandtovih znanih del.¹⁰ Motiv gretja rok, ki ga pri Rembrandtu srečamo samo na precej drugačni upodobitvi berača na jedkanici iz okrog leta 1630, izvira iz likovne tradicije personificiranih kozmoloških upodobitev Zime in Starosti kot zadnjega obdobja življenja.¹¹ Medtem ko se na grafičnih ciklih kot prisposodba zime večinoma greje star moški, se je na upodobitvah nižjega družbenega sloja uveljavil zlasti motiv ženske, ki si roke greje ob kaminu ali glinenem grelniku. Preprost dopasni prizor na platnu iz Podsmreke lahko tako beremo bodisi kot žanrsko študijo starke ali pa kot personifikacijo Zime.

Čeprav je določitev avtorstva druge žanrske slike iz Podsmreke še težja, pa je njen likovni vir precej lažje opredeljiv. Upodobitev ob mizi sedečega dekleta med risanjem je svobodno posneta po prevodni grafiki po invenciji Gabriela Metsuja (1629–1679). Metsujev izvirnik hrani londonska National Gallery, njegov zrcalno obrnjeni grafični posnetek pa je leta 1781 izšel v tiskanem katalogu bakrorezov po slikah iz zbirke Jeana-Baptista Antoina Poullaina, ki je bila prodana na dražbi v Parizu leto prej (sl. 4).¹² Podsmreška slika je torej – sodeč po zrcalno obrnjeni kompoziciji glede na izvirnik – nastala v naslonu na bakrorez, ki ga je za katalog izdelal Robert Brichet; sodeč po

¹⁰ Prim. Schwartz, *The Complete Etchings; Wetering, A Corpus*.

¹¹ Na primer kot kontrast mlademu vojščaku na lesorezni ilustraciji v: Guillaume de la Perrière, *Theatre des bons engines* (Paris, 1539), št. 12, in na ciklih letnih časov Philipsa Galleja po Maartenu van Heemskercku, Jacoba Mathama po Hendricku Goltziusu, Fredericka Bloemaerta po Abrahamu Bloemaertu, Johannesu Sadelelerja I. po Dircku Barendsu. Gl. Janssen, *Grijsaards*, 75–86.

¹² *Collection de cent-vingt Estampes*, za digitalizat gl. <https://archive.org/details/codecent00poul/page/19/mode/1up?view=theater>, dostop 21. 12. 2021.

2. Christian Wilhelm Ernst Dietrich, pripisano: *Starka si greje roke*, zasebna last (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

3. Po Gabrielu Metsuju, Učna ura risanja, kmalu po 1781, zasebna last (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

4. Robert Brichet po Gabrielu Metsuju: Učna ura risanja, bakrorez, 1781 (Wikimedia Commons)

Portretu dame v parku slikarja Nicolaesa Maesa (1634–1693) v zagrebški Strossmayerjevi galeriji.¹⁴ Zagrebško platno je leta 1929 skupaj s sliko *Vesela družina* Jana Mienseja Molenaerja (1610–1668) zagrebški galeriji prodal Georg Ludwig vitez Klarwill (1876–1932), najmlajši sin nobilitiranega novinarja, pisca, uspešnega podjetnika in zbiratelja Isidorja viteza Klarwilla (1842–1898), ki je delo ponudil Strossmayerjevi galeriji po tem, ko se je s ponudbo neuspešno obrnil na ljubljansko Narodno galerijo.¹⁵

Iva Pasini Tržec je domnevala, da grb na hrbitiščih slik pripada članu neznane rodbine, ki je imel Maesov portret v lasti, preden je bila slika v drugi polovici 19. stoletja prepeljana v Manchester, pri čemer je na podlagi formalnih značilnosti grba argumentirano izključila angleški izvor.¹⁶ Pot do identifikacije grba je v resnici precej preprostejša. Podoba vzpenjajočega se leva z gorečo baklo v šapah in razvejanim repom ter moto z geslom *Labor nobilitat* na napisnem traku tvorita grb vitezov Klarwillov, ki se je delno poškodovan od ognja ohranil v vlogi za povzdig Isidorja pl. Klarwilla v

stanju ohranjenosti, krakelirah barvnih plasti in lesenem nosilcu je slika nastala kmalu po izidu grafičnega kataloga. Neznani slikar je podsmreško kompozicijo poenostavil in dodal nekaj elementov. Na izvorniku dekline riše s koščkom oglja, medtem ko je na kopiji praznih rok, večji kos papirja, ki je na izvorniku grafična podoba kipa, je prazen, prizorišče, ki ga na originalu lahko opredelimo kot študijsko sobo (v ozadju so knjižna omara, globus in štafelaj), pa manj definirano. Slikar je na podsmreški različici rekvizitom na mizi dodal kipec golega dečka, ki ga na londonskem izvorniku ni; izrazito podobno statueto prepoznamo na Metsujevem portretu njegove soproge Isabelle de Wolff med risanjem (zasebna last).¹³

Provenienco obeh žanrskih del lahko razberemo s pomočjo oznak na njunih hrbitiščih (sl. 5). Na hrbtu platna *Učne ure risanja* prepoznamo pečat dunajskega spomeniškega urada (*DENKMALAMT WIEN*), obe deli sta označeni tudi z enakima vošččenicima pečatoma, ki sta identična pečatu na

¹³ Za reprodukcijo gl. Walboer, *Gabriel Metsu*, 112, 114, 250–51, kat. št. A-109; gl. tudi "Gabriel Metsu, Portrait of Isabella de Wolff (....-1718) as artist, ca. 1661–1664," RKD Netherlands Institute for Art History, dostop 21. 12. 2021, <https://rkd.nl/en/explore/images/record?query=gabriel+metsu&start=90>.

¹⁴ Inv. št. SG-295, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU; prim. Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," Pasini Tržec, "Portret djevojke."

¹⁵ Pasini Tržec, "Zwei Gemälde" (z nadaljnjo literaturo).

¹⁶ Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 165; Pasini Tržec, "Portret djevojke."

5. Hrbtišče slike *Starka si greje roke*, zasebna last
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

viteški naziv (sl. 6–7),¹⁷ nanj pa naletimo tudi na nagrobniku leta 1936 preminule soproge Petra viteza Klarwila, Alice Henriete, roj. Salvotti pl. Eichenkraft und Binderburg, z višnjegorskega pokopališča, ki je vdelan v zunanjščino tamkajšnje župnijske cerkve sv. Tilna.¹⁸ Tako kot zagrebški torej tudi podsmreški sliki nesporno izvirata iz dunajske zbirke Klarwill. V Podsmreko ju je pripeljal Georgov sin Peter (1909–1992), ki je posest z dvorcem kupil leta 1935.¹⁹

Da deli izvirata iz zbirke Klarwill, nadalje potrjujeta tudi manjša kvadratna lističa z inventarnima številčkama 64 (*Učna ura risanja*) in 11 (*Starka si greje roke*) na hrbtišču slik. Enaka lističa sta nalepljena na hrbtišči zagrebških platen, na katerih so, kot na ljubljanskih, tudi napisi z modro kredo, ki razkrivajo težo, z isto kredo pa sta zapisani zaporedni številki.²⁰

Zbirka Klarwill je bila ob prelomu iz 19. v 20. stoletje ena kvalitetnejših dunajskih zbirk. Kot je navedel poznavalec dunajskih slikarskih zbirk Theodor von Frimmel, jo je Isidor Klarwill pridobil v izrazito kratkem času, na začetku sedemdesetih let 19. stoletja. Že nekaj let kasneje je 45 del prodal, po tem pa zbirka vse do smrti njegove vdove Henriette ni doživela bistvenih sprememb.²¹

Isidor vitez Klarwill se je rodil leta 1842 kot Isidor Pollak v Pragi. Dela je verjetno pridobil kmalu po poroki s Henrietto pl. Tapezierer (okoli leta 1869 oziroma pred tem) in selitvi na Dunaj,

¹⁷ HAA Adelsakt, Pollak, Ritterstand 1881, fol. 4, Adelsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Österreichische Staatsarchiv (OeStA).

¹⁸ Županič, *Židovská šlechta*, 756.

¹⁹ Kopija vloge Petra pl. Klarwilla za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana; Rozman, "Uvod," 87, navaja napačno letnico nakupa (1934).

²⁰ Gl. Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 163, sl. 3.

²¹ Frimmel, "Die Sammlung," 1; Frimmel, *Geschichte*, 2: 386–87.

6. Grb vitezov Klarwillow v vlogi za povzdig Isidorja Pollaka v viteški naziv, Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj (© Österreichisches Staatsarchiv)

7. Grb vitezov Klarwillow na hrbtiču slike Starka si greje roke, zasebna last (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

kjer je sprva delal kot novinar, kasneje pa je pridobil delež v veliki tovarni papirja Labský mlýn (Elbemühl) v Pragi in postal pomočnik direktorja.²² Leta 1881 je od cesarja Franca Jožefa za zasluge v proizvodnji in trgovini papirja pridobil red železne krone, še istega leta pa si je »prislužil« še viteški naziv in predikat von Klarwill ter prej opisani grb.²³ Čeprav nakup zbirke ni bil neposredno povezan s pridobitvijo plemiškega naziva, lahko ob Frimmelovem podatku, da je bila hitra pridobitev večjega števila umetnin namerna in da si je Klarwill pri tem pridobil pomoč izkušenega poznavalca umetnosti Moritza Königa, več del pa odkupil iz zbirke trgovca z umetninami in zbiratelja Leopolda Hirscha (1829–1889),²⁴ sklepamo, da je bila zbirka eno od sredstev, s katerimi si je podjetnik in bodoči plemič v prestolnici monarhije skušal povečati družbeno prepoznavnost in ugled.

O stikih Klarwillov z ljubljansko Narodno galerijo poroča korespondenca v galerijskem arhivu. Iz dopisa Isidorjevega sina Georga Ludwiga razberemo, da je ta 20. oktobra 1928 stopil v stik s Franom Pretnarjem, višjim računovodjem Kranjske hranilnice, ki je dopis posredoval Ivanu Zormanu.²⁵ Njegov starejši brat Viktor, sicer uspešen prevajalec in izdajatelj zgodovinskih pisnih virov,²⁶ ki je Pretnarja spoznal v mestu Bad-Hall, se je namreč po smrti matere Henriette pl. Klarwill leta 1927 zaradi pravične delitve zapuščine med dediče odločil zbirko prodati.²⁷ Aprila 1928 so na dražbi pri berlinskem Lepkeju skušali prodati 43 del.²⁸ S svinčnikom zabeležene cene prodanih del v digitaliziranem izvodu notiranega dražbenega kataloga, ki ga hrani knjižnica Staatliche Museen zu Berlin, potrjujejo, da je bil prodan le manjši del slik, med katerimi je najvišjo ceno (4.200 mark) dosegla *Vaška zabava*, pripisana Claesu in Janu Mienseju Molenaerju.²⁹ Na dražbi v Berlinu leta 1928 sta bili neuspešno naprodaj tudi Dietrichu pripisana *Starka si greje roke* in *Učna ura risanja* po Metsuju, prva kot Dietrichovo delo, druga kot delo v slogu Metsuja.³⁰ S ponudbami nekaterih od del, ki jih na dražbi niso prodali, so se Klarwilli obrnili na evropske muzeje, vključno z Ljubljano in Zagrebom.

Georg Ludwig Klarwill je v svojem dopisu Pretnarju ponudil petnajst slik, pri čemer je izpostavil štiri: poleg Molenaerjeve *Vesele družine* in Maesovega portreta, ki sta naposled končala v Zagrebu, še prizor s sejemskimi stojnicami Matthysa Naiveauja (1647–1726) in *Vpoklic sv. Petra* (oz. *Kristus izroča ključe sv. Petru*), pripisan Paulu Brillu s štafažami Guercina da Centa. Tudi med preostalimi dvanajstimi, ki so navedene v posebnem seznamu, so prevladovala kabinetna dela profane tematike nizozemskih in flamskih slikarjev,³¹ vendar seznam ne vključuje dveh ljubljanskih

²² O rodbini Pollak-Klarwill gl. Schön, *Geadelte*, 65; gl. tudi Blumesberger, Doppelhofer in Mauthe, *Handbuch*, 681, št. 5179; Županič, *Židovská šlechta*, 533–35.

²³ HAA Adelsakt, Pollak, Ritterstand 1881, fol. 4, Adelsarchiv, AVA, OeStA; Županič, *Židovská šlechta*, 533.

²⁴ Frimmel, "Die Sammlung," 1; Frimmel, *Geschichte*, 2: 165, 386; Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 148.

²⁵ Dopis Georga Luwiga viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana; Rozman, "Uvod," 19.

²⁶ *Handbuch*, 681, št. 5179.

²⁷ Dopis Georga Ludwiga viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

²⁸ *Gemälde alter Meister* 1928.

²⁹ *Gemälde alter Meister* 1928, 21, lot. 72.

³⁰ *Gemälde alter Meister* 1928, 20, 24, lot. 62, 97.

³¹ Priloga k dopisu Georga Ludwiga viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana. V seznamu so poleg zgoraj omenjenih navedene še *Gozdna krajina z ribnikom* Gillisa van Conixlooja (1544–1607); Janu Porcellisu (ok. 1580/4–1632) pripisana *Marina z ribiško barko*; *Nimfe s satirom v večerni gozdni krajini* Cornelisa van Poelenburgha (1594–1667); *Holandska krajina s*

žanrskih slik. Pismu v Ljubljano je Klarwill priložil tudi fotografije vseh 15 ponujenih del, ki so mu bile kasneje vrnjene, in kopijo številke *Blätter für Gemäldekunde* s Frimmlovim člankom o zbirki.³²

Kot je razvidno iz osnutka odgovora, ki ga je Ivan Zorman 29. decembra pripravil za Klarwilla, so dedičem svetovali, naj se s ponudbo obrnejo na Strossmayerjevo galerijo v Zagrebu, s pojasnilom, da ljubljanska Narodna galerija za svojo zbirko pridobiva »izključno dela, ki so bodisi nastala na Slovenskem bodisi so delo na Slovenskem rojenih umetnikov«.³³ Zorman se je čutil odgovornega, da naslovniku pojasni, da je jugoslovanski trg z umetninami »morganiziran«, s čimer je imel v mislih delno monopolizirano pridobivanje umetnin po nizkih (znižanih) cenah na razprodajah, in da bo v kraljevini zato težko našel kupca za svoje umetnine. Predlog Klarwillu, naj poskusi v Strossmayerjevi galeriji, ki ga je Zorman ob pojasnilu navedel kot edino možnost oziroma kot »Stichprobe«, se je izkazal za dobrega, vendar so sočasno s pogajanjem z Zagrebom Klarwilli nekaj del zopet ponudili na dražbi pri Lepkeju.³⁴ Tudi takrat so ljubljanski žanrski sliko zadržali zase.

Oktober 1936 se je na Narodno galerijo obrnil Georgov sin Peter vitez Klarwill. Njegova ponudba je bila drugačne narave. Kot novi lastnik dvorca in posesti Podsmreka je nekaj tednov prej na pristojne oblasti oddal prošnjo za jugoslovansko državljanstvo. Ker ni imel posebnih zaslug za kraljevino oziroma slovenski narod, je imel zelo malo možnosti za njegovo pridobitev, zato se je preko svojega odvetnika Andreja Druškovića s predsednikom društva Narodna galerija Franom Windischerjem dogovoril za donacijo slike, pripisane Paulu Brillu, katere vrednost je priznani dunajski umetnostni zgodovinar in profesor na tamkajšnji Akademiji likovnih umetnosti Robert Eigenberger ocenil na 12.000 šilingov. V zameno za donacijo je Klarwill prejel priporočilo Narodne galerije za ugodno obravnavo prošnje za državljanstvo.³⁵ Iz korespondence je razvidno, da so si galerijski predstavniki umetnino v dekorativnem starinskem okvirju, na katerem je bila napisna ploščica z avtorjevim imenom, ogledali 11. novembra ob druženju v dvorcu Zaprice in jo prevzeli v hrambo.³⁶ Galerija je za Klarwilla le slaba dva tedna zatem na Kraljevo bansko upravo naslovila priporočilo,³⁷ leta 1937 pa so, spet po posredovanju odvetnika Druškovića in verjetno zato, ker prošnji za državljanstvo še vedno ni bila ugodeno, takrat komaj osemindvajsetletnega Klarwilla

kanalom, pripisana Roelofu de Vriesu (ok. 1631–po 1681); *Italijanizirana hribovita krajina s pastirji* Willema de Heuscha (1612–1692); *Krajina s pastirjem in čredo* Jana Asselijna (1610–1652); *Tihožitje z rakom in kozarcem* Jacoba van Esa (1596–1666); *Veduta holandskega mesta s kanalom* Gerrita Toorenburga (1732–1785); *Portret smejočega moškega*, pripisan Antoineju Pesneju (1683–1757); *Portret bradatega moža v krznem plašču*, pripisan Fransu Florisu (kasneje je bila atribucija ovržena) in *Nevihta v gorati krajini*, pripisana Gasparju Dughetu (1615–1675).

³² Dopis Jurija viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

³³ Osnutek dopisa Narodne galerije Juriju vitezu Klarwillu, 29. 12. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana: »Nachdem unsere Galerie ausschliesslich auf Bilder spezialisiert ist, die auf dem Territorium Sloweniens entstanden sind oder von Künstlern herrühren, die hier gebürtig waren, kommt Ihr wertiges Angebot für uns nicht in Betracht.«

³⁴ Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 150; gl. tudi *Gemälde Alter Meister* 1929.

³⁵ Dopis Andreja Druškovića Franu Windischerju, 12. 11. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana; prim. Rozman, "Uvod," 19.

³⁶ Dopis Andreja Druškovića Franu Windischerju, 12. 11. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana

³⁷ Kopija priporočila Kraljevski banski upravi, 25. 11. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

8. Jacob Pynas, pripisano:
Kristus izroča ključe sv. Petru,
Narodna galerija, Ljubljana
(© Narodna galerija, Ljubljana,
foto: Bojan Salaj)

predlagali še za odlikovanje z redom sv. Save.³⁸ Delo *Kristus izroča ključe sv. Petru*, ki je bilo sicer že leta 1928 ponujeno v odkup tako v Ljubljani kot v Zagrebu, je Federico Zeri na razstavi *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja* pripisal haarlemškemu slikarju Jacobu Pynasu (ok. 1590/2–po 1660, sl. 8).³⁹

V galerijskem arhivu se je ohranila kopija Klarwillove vloge za pridobitev državljanstva s 30. septembra 1936, v kateri izvemo več o njegovem prihodu v Podsmreko. Kot je navedel, se je v Podsmreko, kjer je bival od 1. aprila 1935, preselil v celoti, pri tem pa je ostal solastnik in družabnik tovarne podjetja Ferdinand Rappold, ki se je ukvarjalo s proizvodnjo brusov in brusilnih kamnov.⁴⁰ V dvorec je prenesel »vse svoje pohištvo, svojo knjižnico in svoje umetniške zbirke«,⁴¹ pri čemer dejstvo, da je zbirke navedel v množini, potrjuje, da je bilo v Podsmreko poleg slik z Dunaja prepeljanih še veliko drugih predmetov, zlasti predmetov umetne obrti in, kot bo predstavljeno v nadaljevanju, zbirka orožja. Klarwillovi odločitvi, da se preseli v Podsmreko, in dejstvu, da se

³⁸ Dopis Andreja Druškovića ravnatelju Narodne galerije Ivanu Zormanu, 26. 8. 1937, kopija dopisa Narodne galerije banu dr. Marku Natlačenu, 26. 8. 1937, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije; gl. tudi Rozman, "Uvod," 19.

³⁹ Zeri, *Tuji slikarji*, 74, kat. št. 89 (Jacob Pynas); prim. Cevc, *Stari tuji slikarji*, 38, kat. št. 38 (Paul Brill).

⁴⁰ Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslavanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

⁴¹ Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslavanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

odreka avstrijskemu državljanstvu, naj bi, kot je navedel v vlogi, botrovalo tudi to, da je Jugoslavijo dodobra spoznal in vzljubil na svojih potovanjih, in pa zdravstveno stanje njegove takrat že pokojne soproge. Da so bile njegove zbirke obsežne, je razvidno iz pojasnila, da je moral na Tulpengasse na Dunaju vzdrževati veliko stanovanje, da je v njem lahko hranil vse svoje zbirke. Po tem, da o stanovanju govori v pretekliku, bi lahko sklepali, da slednjega po selitvi v Podsmreko ni obdržal.⁴² Upravičenost do državljanstva in finančno samostojnost je Klarwill, ki je ob dvorcu dodatno kupil še nekaj posesti, podprl tudi z navedbo za približno 600.000 dinarjev sredstev, ki jih je vložil v prenovno dvorca in dokup posesti, ter s samimi zbirkami in knjižnico, katerih vrednost je v vlogi ocenil na več kot pol milijona dinarjev. V vlogi je poudaril, da namerava svoje premoženje v avstrijskem podjetju likvidirati in ga vložiti v katero od jugoslovanskih podjetij, bil pa naj bi tudi dedič v Nemčiji naloženega premoženja soproge, ki naj bi ga bil skušal prenesti v Jugoslavijo.⁴³

Kljub obsežni obrazložitvi želje, da prekine stike z rodno Avstrijo, Klarwill v vlogi ni navedel enega od glavnih vidikov, ki je – ob domnevni soproginii bolezni in želji po ustalitvi v Jugoslaviji – gotovo močno vplival na njegovo odločitev, da se odpove avstrijskemu državljanstvu. Zaradi judovskega porekla se je v domovini gotovo počutil vse bolj nelagodno in vse manj varno, saj so leta 1934 po kratki državljanski vojni v Avstriji oblast prevzeli avstrofašisti, ki so se, da bi se izognili priključitvi rajhu, zatekli k zavezništvu z Italijo, položaj judov v Avstriji pa se je po sredini tridesetih let dvajsetega stoletja izrazilo hitro slabšal.⁴⁴

Vprašanje, ali je bila Klarwillova prošnja za državljanstvo uspešna, ostaja odprto. Zlasti ob dejstvu, da v Podsmreki ni ostal dolgo in da je v drugi domovini, Novi Zelandiji, veljal in se imel za Avstrijca, bi mogli sklepati, da je bila zavrnjena.⁴⁵ Podsmreko je maja leta 1939 prodal Antonu Verovšku (1917–1947), sinu Jurija Verovška, lastnika uspešne trgovine z železnino Schneider & Verovšek.⁴⁶ V kupoprodajni pogodbi je posebej izpostavljeno, da Klarwill prodaja dvorec v celoti opremljen in z vsem inventarjem, pomenljivo pa je tudi, da je kot prodajalec navedel svoj dunajski naslov, čeprav je v vlogi za državljanstvo zapisal, da bivališča v Avstriji ni obdržal. Njegovo odločitev, da emigrira, lahko pripišemo zaostrovanju situacije v Avstriji po priključitvi tretjemu rajhu. Leta 1940 je že bival na Novi Zelandiji, kjer je postal uspešen prevajalec in od leta 1949 vodil prevajalsko sekcijo pri tamkajšnji vladi.⁴⁷

Peter ni bil edini Klarwill, ki je pred nacističnim režimom ubežal v tujino. V fondih arhiva dunajskega spomeniškega urada sta se ohranili dovoljenji za izvoz soprogi njegovega pokojnega strica Viktorja, Elzi Klarwill, ki je ob umiku v Rotterdam marca leta 1939 s seboj odpeljala dva akvarela Ernsta Granerja (1865–1943) v leseni šatulji, in pa njenemu sinu in Petrovemu bratrancu Viktorju Isidorju Klarwillu, ki se je dobra dva meseca prej izselil v Mombaso in s seboj odpeljal različne voščene figure, štiri oljne slike, osem akvarelov, več različnih grafič, 13 miniaturo, starinsko uro,

⁴² Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana: »Imam sicer iz podjetja, čigar član sem lepe prihodke, ki pa vendar niso toliko, da ne bi znatno občutil stroškov stanovanja na Dunaju, ki je moralo biti veliko radi mojih zbirk«.

⁴³ Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

⁴⁴ Gl. npr. Stuhlpfarrer, "Antisemitismus," Fauley, "In the Shadow," 29–30.

⁴⁵ Basset, *The Mother*, 152; gl. tudi Walker, "The Sparkle Factor."

⁴⁶ Začasna kupoprodajna pogodba za grad Podsmreka, 8. 5. 1938; kupoprodajna pogodba, 15. 5. 1939, oboje Zasebni arhiv družine Verovšek. Za Jurija Verovška gl. npr. Valenčič, "Verovšek Jurij."

⁴⁷ Klarwill, "The Operation," 129; Basset, *The Mother*, 152.

šest starinskih preprog, historični sekreter, več kosov starinskega porcelana in stekla ter kmečko skrinjo. Oba sta predmete izvozila preko znanega špedicijskega podjetja Caro & Jellinek.⁴⁸ Ker sta z žigom dunajskega spomeniškega urada označeni tudi sliko, ki ju je Peter leta 1938 pustil v Podsmreki, bi bilo v fondih arhiva dunajskega spomeniškovarstvenega urada pričakovati tudi izvozna dovoljenja Georgu Klarwillu za prevoz slik na dražbo v Berlin leta 1928 in pa dovoljenje Petru za izvoz zbirke v Jugoslavijo leta 1935, a iskanje žal z izjemo dveh precej ožganih strani, ki beležita vrnitev ene od na dražbah ponujenih umetnin v Avstrijo, ni obrodilo sadov. Prav tako nimamo podatkov o morebitnem izvozu posameznih del iz zbirke Petra Klarwilla iz Jugoslavije leta 1939.

Da je Klarwill ob selitvi na Novo Zelandijo v Podsmreki pustil svojo pohištveno opremo in vsaj nekaj umetnin iz svoje zbirke, ob kupni pogodbi dodatno potrjuje tudi 1. junija 1946 izdana odločba Zavoda za zaščito in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in prirodoslovnih znamenitosti Slovenije, na podlagi katere so bile zbirke v Podsmreki razglašene za »državno zaščitene spomenike kulturnozgodovinskega pomena« (sl. 9).⁴⁹ Oznaka državno zaščitene spomenikov se je nanašala na osem alinej dediščine; poleg grajskega poslopja so bili za spomenik razglašeni zbirka grajskega orožja, ki je bila razstavljena v avli na koncu grajskega hodnika, renesančno pohištvo v jedilnici, vključno s porcelanom, empirsko pohištvo v enem od salonov, baročno pohištvo v t. i. velikem salonu, bidermajersko pohištvo v spalnici, različne garniture pohištva na hodnikih in pa baročna kapela.⁵⁰ Medtem ko so povojne oblasti Antonovima bratoma Juriju (Žoržu) in Jožetu ter sestri Anici Rustja leta 1946 zaplenile tako podjetje Schneider & Verovšek, ki so ga po nacionalizaciji preimenovali v trgovino Metalka, kot tudi vse osebno imetje,⁵¹ je Anton, ki ni bil dedič družinskega podjetja, ostal lastnik Podsmreke do svoje smrti 10. januarja leta 1947, po njem pa so dvorec podedovali njegova mati, brat in sestre.

Ob množičnih zaplembah gradov in njihove opreme, ki so se odvijale neposredno po drugi svetovni vojni, so bile podsmreške zbirke in oprema eden redkih primerov, ko so zbirko zaščitili in zadržali *in situ*, kot varuha pa pri tem opredelili njenega lastnika, Antona Verovška.⁵² Obenem so uvedli spomeniški nadzor nad morebitnimi selitvami in prodajami predmetov iz zbirke ter prepovedali njihov izvoz.⁵³ Glede na status podsmreških zbirk je nenavadno, da je bilo iskanje podrobnejšega popisa zbirke in fotografij bodisi notranjščine dvorca bodisi posameznih predmetov v ar-

⁴⁸ Ausfuhrmaterialien, št. 1939_00589, 1939_02232, Das Archiv des Bundesdenkmalamtes, Dunaj.

⁴⁹ Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, Informacijsko dokumentacijski center, Direktorat za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo (INDOK center MK).

⁵⁰ Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, INDOK center MK.

⁵¹ Schneider & Verovšek, trgovina z železnino Ljubljana, zaplemba, št. 2169, šk. 44; št. 2947, šk. 95, SI AS 230, Ministrstvo za preskrbo Ljudske republike Slovenije (1944–1952), Arhiv Republike Slovenije (ARS); Schneider & Verovšek, Ljubljana, SI ZAL_LJU/0158, Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL). Za nacionalizacije podjetij gl. Prinčič, *Nacionalizacija*, zlasti 52–76.

⁵² Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, INDOK center MK. Poleg kvalitete sta bila med razlogi za zaščito podsmreške opreme tudi strah pred nenadzorovano prodajo in izvozom ter želja po nadzoru. Podsmreška zbirka ni bila edina, za katero je bila leta 1946 izdana formalna odločba o zaščiti. Na podoben način so istega leta med drugimi zaščitili tudi zbirke Pavla Winterja, ki pa je predmete (zlasti rimske kovance) zaradi slabega gmotnega položaja, v katerem se je znašel po vojni, kljub zaščiti prodajal. Narodni muzej je zato predlagal »nujen prisilen odkup« za muzejske zbirke. Gl. "Pavel Winter. Odkup zbirke," 9. 5. 1949, št. 41/4, leto 1949, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije.

⁵³ Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, INDOK center MK.

ZAVOD ZA ZAŠČITO IN ZNANSTVENO PROUČAVANJE KULTURNIH
SPOMENIKOV IN PRIRODNIH ZNAMENITOSTI SLOVENIJE

Štev. 299/46- I/6

Ljubljana 1.VI.1946.

Predmet: Državna spomeniška zaščita
pohištvene opreme na gradu
Podsmreki pri Višnji gori.

ODLOČBA.

Zavod za zaščito in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije proglašajo na podlagi določb čl. 3 Zakona o spomeniškem varstvu FLRJ /Ur.l.DFJ 4b/54 z dne 23.7.1946/, čl. Uredbe Ministrstva za prosveto LRS o ustanovitvi in ustroju Zavoda /Ur.l.NVS z dne 23.8.1946/ ter v sporazumu z Ministrstvom za prosveto, IV. št. 6127/1 z dne 18.III.1936

- 1./ poslepje gradu Podsmreka
- 2./ zbirko orožja v avli /vestibulu/
- 3./ renesančno pohištvo v obednici /skupaj s posodo, porcelanom itd./
- 4./ empirske pohištvo v salonu
- 5./ baročno pohištvo v velikem salonu
- 6./ biedermeierske pohištvo v spalnici
- 7./ opremo /garniture pohištva/ na hodnikih
- 8./ baročno kapelo

v posesti lastnika tov. Toneta Verovška kot državne zaščitane spomenike kulturno zgodovinskega pomena.

Ta odločba je izdana do končne ureditve Vrhovnega inštituta v Beogradu.

V smislu navedenih določb postavlja Zavod za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije za upravnika zaščitanih premičnih in nepremičnih, navedenih v odločbi, tov. Verovška Toneta, posestnika, stanujočega na Podsmreki pri Višnji gori.

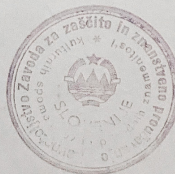
V smislu določb zakona in uredbe je lastnik odgovoren za nepoškodovano ohranitev zaščitanih predmetov ter je dolžan javiti slehne spremembe posestnega stanja predmetov Zavodu še pred event. nameravano prodajo odnosno spremembo hrabrenega kraja in prostora. Izvoz zaščitanih predmetov iz ozemlja LRS je do nadaljnjega prepovedan.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Ravnateljstvo Zavoda za zaščito kult.spom.Slovenije.

v.d.ravnatelja:

Stjanc

V vednost:
Verovšek Tone, Podsmreka pri Višnji gori
Krajevni Ljudski Odbor v Višnji gori.

Fid. Klarvil iz Smole, bivši lastnik, V. kopir. D. naga.

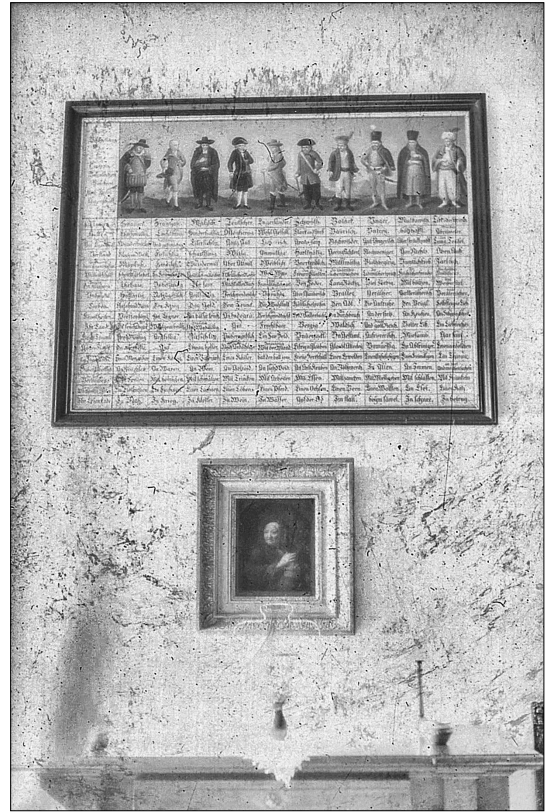
hivu Informacijsko-dokumentacijskega centra za dediščino neuspešno. Vpogled v opremljene podsmreške interierje je tako mogoč le na podlagi fotografij, ki so se ohranile v zasebnih družinskih albumih (sl. 10–13).

Prav tako ni znano, kaj se je dogajalo z zbirko v zadnjih mesecih Verovškovega življenja. Iz dopisov in osnutka prodajne pogodbe, ki so se ohranili v zasebni lasti in Arhivu Republike Slovenije, je razvidno, da so dediči Antona Verovška dvorec Podsmreka in pripadajoče posesti prodali oziroma bili primorani prodati državi. Del predmetov in opreme so si po Antonovi smrti razdelili njegovi dediči, precej kosov pohištva pa je s prodajo gradu po izjemno ugodni ceni prešlo v državno last.⁵⁴

14. januarja 1948 je bila dogovorjena prodaja dela premičnin in kmetijskih strojev,⁵⁵ izplačilo kupnine dvorca in opreme je bilo izvedeno 17. februarja, odkup pa dokončno potrjen 18. februarja 1948.⁵⁶ Le dva dni zatem so v prostorih dvorca odprli začasno deklinško vzgajališče in tja naselili dekleta iz ženske kaznilnice v Begunjah, ki pa so v dvorcu ostala le do februarja 1949, ko so jih namestili v dvorec Višnja Gora.⁵⁷ Že pred zaključkom kupoprodajnega postopka, 20. januarja 1948, si je Podsmreko in tamkajšnjo opremo ogledal konservator France Stele,

čigar beležke v terenskem zvezku dopolnjujejo podobe interjerjev na ohranjenih fotografijah.⁵⁸

Poleg razmeroma natančnih opisov slik, ki vključujejo navedbe mer in opredelitev likovnih tehnik, ter popisa pohištvenih garnitur in posamičnih kosov ter nekaterih drugih predmetov je Stele navedel tudi njihove cenovne vrednosti, podobno kot pri nekaterih zbirkah, ki jih je obiskal takoj

10. Interier dvorca Podsmreka s sliko Starka si greje roke, zasebna last (© zasebni arhiv)

⁵⁴ "Nakup graščine v Podsmreki", dopis ministra za prosveto Jožeta Potrča Oddelku za proračun Ministrstva za finance, 27. 1. 1948, mapa 2000/48, šk. 88, SI AS 231, Ministrstvo za Prosveto, ARS. Po kupni pogodbi naj bi bil grad prodan s parcelami in opremo za 960.000 dinarjev, kar je bila po mnenju Potrča »zelo ugodna priložnost, saj resnična vrednost daleč presega kupno ceno, vrh tega pa je posestvo v najboljšem stanju«.

⁵⁵ Kupnina zanje je znašala 80.000 din. Priloga potrdila o prodaji grajskega inventarja in opreme, 18. 1. 1948, mapa 2000/48, šk. 88, SI AS 231, Ministrstvo za Prosveto, ARS (s pečatom Ministrstva za prosveto LRS, podpisal načelnik Oddelka za vzgojne domove Ciril Dekval).

⁵⁶ Potrdilo o prodaji grajskega inventarja in opreme, 18. 1. 1948, mapa 2000/48, šk. 88, SI AS 231, Ministrstvo za Prosveto, ARS (s pečatom Ministrstva za prosveto LRS, podpisal načelnik Oddelka za vzgojne domove Ciril Dekval).

⁵⁷ Kavčič, "Spomin," 10; Horvat, "60 let," 28–29. Že februarja 1949 so vzgajališče preselili v Auerspergov dvorec v Višnji Gori, ki so ga v ta namen prenovili, upravo Podsmreke pa je prevzela Kmetijska zadruga Stična.

⁵⁸ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1–4v, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (ZRC SAZU, UIFS).

11.-12. Interiera dvorca Podsmreka z opremo, med 1939 in 1946, zasebna last (© zasebni arhiv)

13. Interier dvorca Podsmreka s tabernakeljsko omaro in busto svetega škofa, zasebna last (© zasebni arhiv)

po drugi svetovni vojni, tik preden so bile odpeljane v zbirna skladišča,⁵⁹ oziroma pri popisih nekaterih zaplenjenih slik v skladiščih Federalnega zbirnega centra v Cukrarni in Križankah, kjer je predmete popisoval tudi v dneh, ko je obiskal Podsmreko, in v okrožnih zbirnih centrih v Mariboru in Celju.⁶⁰ Seštevek Steletovih vrednosti popisanih predmetov v Podsmreki je nekaj čez 166.000 dinarjev. Podobno kot pri popisih del v skladiščih zbirnih centrov je Stele pri nekaterih predmetih v Podsmreki zabeležil tudi njihovo predvideno novo hranišče.

Med nekaj več kot sedemdesetimi predmeti na Steletovem seznamu jih je bilo mogoče izslediti nekaj manj kot trideset. Med njimi tudi Dietrichu pripisano *Starko* iz zbirke Klarwill, ki so jo dediči Antona Verovška zadržali in jo v zasebni lasti ohranili do danes,⁶¹ ne pa tudi *Učne ura risanja*, ki je Stele ni popisal, kar kaže na to, da so jo Verovškovi sorodniki verjetno že prej zadržali zase. Med slikami v Steletovem popisu je mogoče identificirati tudi platno z upodobitvijo »Sedeče starke, pobirajoče neke jagode v naročju. Iz ozadja se sklanja k njej ze-

leno oblečen deček.«⁶² Sliko, okvirjeno v pozlačen štukiran okvir iz 19. stoletja, na katerem je bil napis Murillo, je Stele ocenil z vrednostjo 6.000 dinarjev. V opisu prepoznamo *Starko z otrokom*, danes pripisano Bernhardu Keilhau (1624–1687) (Narodni muzej Slovenije, stalna razstava Narodne galerije sl. 14).⁶³ Da slika izvira iz Klarwillove zapuščine, potrjuje Lepkejev dražbeni katalog iz leta 1928. V njem je Keilhauvovo platno, ki jim ga na dražbi ni uspelo prodati, kot izjemno kvalitetno delo, pripisano neapeljskemu slikarju Antoniu Amorosiju (1660–1736), posebej izpostavljeno že v uvodni predstavitvi zbirke.⁶⁴ Zapis v katalogu pojasni tudi napis v angleščini na hrbtni strani zdaj

⁵⁹ Gl. npr. popis slik v gradu Fala. Gl. Terenski zapiski Franceta Steleta, 9. 5. 1947, II A, fol. 16–18v, ZRC SAZU, UIFS.

⁶⁰ Gl. Terenski zapiski Franceta Steleta, IA (fol. 62–69), IIA (fol. 20–28, 39v–76v), IIIA (50–73v), IVA (57v–76v), VIIA (fol. 49–53), VA (fol. 33–99v), VIIA (fol. 54v–70), LVII (fol. 48v–75v), ZRC SAZU, UIFS. Za cenitev slik in popisovanje v skladiščih Federalnega zbirnega centra gl. Komić Marn, "Zaplemba." V okrožnih zbirnih centrih je bil za razliko od skladišč Federalnega zbirnega centra cenovno ovrednoten večji delež umetnin.

⁶¹ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 3r, ZRC SAZU, UIFS, Ljubljana: »Pl. o. v okviru sr. 19. stol. do pasu žena, ki se greje nad žerjavico. Na okviru Chr. W. Dietrich. Obraz zelo realističen, močno čiščeno.«

⁶² Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 2r, ZRC SAZU, UIFS, Ljubljana.

⁶³ Inv. št. N86224, Narodni muzej Slovenije. Gl. tudi Horvat in Kos, *Zbirka slik*, 223, kat. št. 893. Atribucijo Grga Gamulina (Cevc, *Stari tuji slikarji*, 23, kat. št. 31) je potrdila Heimbürger, *Bernardo Keilhau*, 222, kat. št. 138; gl. tudi. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, str. 47, kat. št. 14. Za podsmreško provenienco gl. Meke, "Beneško baročno slikarstvo," 52, op. 14.

⁶⁴ *Gemälde alter Meister* 1928, 17, 21, lot. 71: »Antonio Amorosi, Bettlerin mit einem Kinde.«

že z novim prekritega platna, ki poleg atribucije Murillu vključuje podatek o njegovi domnevni starejši provenienci. Anica Cevc je v katalogu razstave *Stari tuji slikarji* iz napisa razbrala, da je slika izvirala iz zbirke kardinala »Fuhra«. ⁶⁵ Priimek Fuhr med seznamami kardinalov zaman iščemo, zapis v Lepkejevem dražbenem katalogu pa nam podatek pomaga korigirati: *Starka z otrokom* naj bi bila po napisu sodeč nekdanj v sloviti zbirki Napoleonovega strica in enega največjih umetnostnih zbirateljev svojega časa, kardinala Josepha Fescha (1763–1839). ⁶⁶ Od okrog 16.000 Feschevih umetnin se je do danes kot celota ohranil le del; glavnina je v kardinalovi palači v Ajacciu, v kateri je urejen muzej, preostale pa so po njegovi smrti dediči prodali na več dražbah. ⁶⁷ Čeprav Klarwillove slike med več kot 3000 deli v dosegljivih katalogih Fescheve zbirke ni bilo mogoče identificirati, ⁶⁸ ne moremo povsem ovreči možnosti, da je nekdanj dejansko bila del prvotne precej obsežnejše zbirke. Na drugi strani so bili podatki o povezavah umetnin s Feschem zaradi slovesa zbirke med evropskimi, vključno z avstrijskimi, zbiratelji ⁶⁹ s strani trgovcev in lastnikov občasno najbrž prirejani tudi z namenom, da bi umetninam ustvarili pedigre in s tem zvišali njihovo vrednost. Napis v angleščini potrjuje, da je – kot nekaj drugih Klarwillovih del – tudi Keilhauovo platno na Avstrijsko prišlo iz Velike Britanije. ⁷⁰ Podoben izvor gre pripisati vsaj še *Učni uri risanja*, pri kateri so na hrbtno stran nosilca prilepljeni deli starega angleškega časopisa.

Kvaliteti navkljub Keilhauova *Starka z otrokom* po Steletovi oceni ni bila najdragocenejša umetnina v Podsmreki. Na 15.000 dinarjev je ocenil sliko *Najdenje Mojzesa*, italijansko delo s konca 17. ali začetka 18. stoletja. ⁷¹ Obe sliki sta bili verjetno že pred odprtjem vzgajališča prepeljani v skladišče v Cukrarni, kjer so še vedno hranili predmete iz Federalnega zbirnega centra, ⁷² vsaj od

14. Bernhard Keilhau, im. Monsu Bernardo: *Starka z otrokom*, Narodni muzej Slovenije (© Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

⁶⁵ Cevc, *Stari tuji slikarji*, 23, kat. št. 31: *Original Collection Cardinal Fuhr*; Zeri in Rozman, *Evropski slikarji* 23, z enakim prepisom.

⁶⁶ Za Josepha Fescha in njegovo zbirko gl. Costamagna, "L'oncle;" Bruyère, "La dispersion."

⁶⁷ *Gemälde alter Meister* 1928, 17.

⁶⁸ *Catalogue; Galerie de feu*. Gl. "Les collections du cardinal Fesch, histoire, inventaire, historiques," AGORHA, Institut national d'histoire de l'art, dostop 4. 2. 2022, <https://agorha.inha.fr/ark:/54721/61>.

⁶⁹ Poleg Klarwillov naj bi imeli slike iz Fescheve galerije tudi nekateri drugi dunajski zbiratelji; gl. Frimmel, *Geschichte*, 1: 3, 198, 315; Frimmel, *Geschichte*, 2: 297.

Gl. Frimmel, "Die Sammlung," 1; Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 162–64.

⁷¹ Terenski zapiski Franceta Steleta, CXVIII, 20. 1. 1948, fol. 1r, ZRC SAZU, UIFS: »9. Mojzes po najdbi med ženami pl. o., nov okvir, 17. stol., ital. Dobro restavrirano do pribl. 1/10, površina 150/100 – 15.000.-«.

⁷² O formalnem prenehanju delovanja Federalnega zbirnega centra konec leta 1947 oz. začetek leta 1948 gl. Lazarini, "Slovenske," 745; Lazarini, Pasini Tržec in Vodopivec, "Policies," 332; prim. Rozman, "Uvod," 22.

15. Najdenje Mojzesa
na gradu Bled, pred 1977,
zasebna last (© zasebni arhiv)

leta 1947 pa je bil tam tudi depo Narodnega muzeja, v katerega zbirko sta bili leta 1951 tudi vključeni.⁷³ Napačni podatek, da je *Starka z otrokom* prišla v muzej iz Federalnega zbirnega centra,⁷⁴ je torej verjetno posledica dejstva, da so bili predmeti, potem ko so bili odpeljani iz Podsmreke, začasno shranjeni na isti lokaciji, torej v skladišču v Cukrarni, od koder jih je bila – kot kaže, istočasno kot predmeti iz zbirnega centra – večina prepeljana v Narodni muzej oziroma zaradi prostorske stiske še verjetneje neposredno v njegova razstavišča na Bledu.⁷⁵ *Starka z otrokom* je bila kasneje posojena za stalno zbirko v Narodni galeriji, *Najdenje Mojzesa* pa je po letu 1966 viselo v razstavišču na Blejskem gradu (sl. 15), kasneje pa so se sledi za njim zabrisale.⁷⁶ Čeprav *Najdenja Mojzesa* v zgoraj omenjenih opisih Klarwillove zbirke, dražbenih katalogih in Klarwillovih ponudbah Narodni galeriji ni, lahko ob dejstvu, da slike ne najdemo v starejših inventarjih Podsmreke,⁷⁷ in podatku, da je Klarwill kupil dvorec domala prazen, Anton Verovšek pa od njega povsem opremljenega, pa tudi

⁷³ Stara inventarna knjiga, št. 17855, Narodni muzej Slovenije: »Najdenje Mojzesa, ol. pl., 174 x 125«. Z vprašajem pospremljeni pripis inventarne št. 14116, pod katero je zabeležena slika enakega motiva, ki pa je v muzej prišla iz Smlednika, kaže na to, da tudi muzejsko osebje ob naknadnem sestavljanju inventarne knjige ni bilo povsem prepričano o izvoru obeh del.

⁷⁴ Gl. npr. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, 45, kat. št. 14; Horvat in Kos, *Zbirka slik*, 223, kat. št. 893.

⁷⁵ O zabrisovanju izvora ob prevzemu gradiva iz Federalnega zbirnega centra in mešanju gradiva z drugimi fondi Narodnega muzeja gl. npr. Kos, "Zbirka," 11.

⁷⁶ O razmerah, v katerih sta delovali razstavišči na Blejskem otoku in gradu, gl. Žvanut, "Narodni muzej." Gl. tudi Reisp, "Letno poročilo" 1968, 19–20.

⁷⁷ Gl. Zapuščinski inventar Saifrída grofa Liechtenberga, 20. 11. 1799, lit. L št. 124, šk 66, SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, ARS.

po značilnostih platna, kot jih je mogoče razbrati s stare fotografije, sklepamo, da je tudi to izviralo iz znamenite dunajske zbirke.

V Podsmreki je Stele popisal tudi nekaj starejših lesenih kipov, med njimi leseno skupino Marijinega kronanja, ki jo je datiral v drugo polovico 15. stoletja in ocenil na 15.000 dinarjev vrednosti.⁷⁸ Slednja se po merah in opisu okvirno ujema z gotsko skupino Marijinega kronanja, ki so jo leta 1952 iz Narodnega muzeja prepeljali v Muzej cerkvene umetnosti na Blejskem otoku,⁷⁹ po razpustu muzeja pa se je izgubila sled tudi za njo.⁸⁰ Na 5.000 dinarjev je Stele ocenil poslikan marmorni relief *Vstajenja Jezusa s tremi stražarji*, datiran z letnico 1590 na sarkofagu, na 2.500 doprnski kip svetnika (škofa), datiran v sredino 18. stoletja, ki ga lahko identificiramo na eni od fotografij interierjev (sl. 13), na 3.000 pa kip sv. Mihaela, po Steletu delo iz druge polovice 15. stoletja.⁸¹ Čeprav ga je Stele v popisu namenil Umetnoobrtni šoli, so ga leta 1951 iz Cukrarne dodelili Narodnemu muzeju in ga shranili v Mestnem muzeju Ljubljana, kjer je še danes (sl. 16).⁸²

Manj precizen je bil Stele pri popisu pohištva. Po vrednosti je izstopal intarzirani tabernakeljski pisalnik s klasicističnimi okovi, ocenjen na 10.000 dinarjev (sl. 13),⁸³ ki so ga v petdesetih letih začasno hranili v Mestnem muzeju. Tja je, kot je razvidno iz muzejskega arhiva, zaradi pomanjkanja depojskega prostora sprva romalo tudi podsmreško salonsko pohištvo, in sicer sedežna garnitura iz mahagonija (sl. 11), naslonjači s prevleko iz damasta (sl. 12) ter več konzolnih in salonskih mizic, španska stena, kvalitetna vitrina z dekorativnimi

16. Sv. Mihael, pozno 15. stoletje (?), Mestni muzej Ljubljana (© MGML)

⁷⁸ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1v, ZRC SAZU, UIFS: »Kronanje Marije na novem podstavku. Marija kleči v sredi – frontalno. Jezus in Bog oče sedita ob straneh. Vsi imajo krone na glavi. Jezus z desno blagoslavlja. Oče drži levo na zem. obli, z obema drugima pa držita Marijino krono. Popolnoma odrto, 60 cm, les. 2. pol. 15. stol – 15.000.«

⁷⁹ Seznam predmetov (plastik), ki so jih dne 7. 11 1952 prevzeli od Narodnega muzeja za cerkveni muzej, Bled, otok, spisi, INDOK center MK: »15939 Kronanje Marije lesena plastika grupa gotika 50 cm.«

⁸⁰ Leta 1968 naj bi bili predmeti iz razpuščenega razstavišča na Blejskem otoku preneseni v novi depo Narodnega muzeja v prostorih uršulinskega samostana, vendar se je po ukinitvi zbirke oziroma ob prenosih za več predmeti izgubila sled. Prim. Cerkovnik, "Freske," 155–56. Za prenos umetnin (slik, kipov in zvonov) iz Muzeja cerkvene umetnosti na Blejskem otoku v novo skladišče Narodnega muzeja v ljubljanskem uršulinskem samostanu gl. Reisp, "Letno poročilo" 1969, 16; Lazar, "Oddelek za zgodovino," 331. Selitev predmetov v uršulinski samostan je potekala v kar 46 prevozih, trajala je poltretji mesec (od 28. maja do 15. avgusta 1968).

⁸¹ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1v, ZRC SAZU, UIFS.

⁸² Stara inventarna knjiga, inv. št. 16734, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana; inv. št. 510: LJU; 0030881, Mestni muzej Ljubljana.

⁸³ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1, ZRC SAZU, UIFS.

17. Sedežna garnitura
iz dvorca Podsmreka,
Narodni muzej Slovenije,
razstavišče v gradu Brestanica
(© Narodni muzej Slovenije,
foto: Nina Sotelšek)

kovinskimi vložki in nekaj drugih kosov pohištva v empirskem slogu, katerega vrednost je Stele, skupaj s še nekaj kosi pohištva, dvema svečnikoma in uro dunajskega izdelovalca Philippa Fertbauerja (1763–1820),⁸⁴ pavšalno ovrednotil na 40.000 dinarjev.⁸⁵ Tabernakeljska omara in empirsko pohištvo so bili razstavljeni na priložnosti razstavi Pridobitve Narodnega muzeja po letu 1945, ki je maja leta 1955 potekala v okviru Tedna muzejev.⁸⁶ Ob pripravah na dogodek je bilo ugotovljeno, da v Mestnem muzeju niso primerno hranjeni, saj naj bi jih zaposleni v muzeju uporabljali kot pisarniško opremo, zaradi česar je direktor Narodnega muzeja Jože Kastelic podal pisno pritožbo na Svet za kulturo Ljudske republike Slovenije.⁸⁷ Še istega leta je bil del empirskega pohištva odpeljan iz Mestnega muzeja in prepeljan na Blejski grad.⁸⁸ Konflikt med Kastelicem in ravnateljem Mestnega muzeja Josipom Malom, ki je vse do odstavitve leta 1945 vodil Narodni muzej, je postal še bolj očit en slabe štiri mesece kasneje, ko je Mal v dopisu Narodnemu muzeju, ki ga je poslal v vednost tudi Svetu za kulturo mesta Ljubljana, Svetu za kulturo Ljudske republike Slovenije in Zavodu za varstvo spomenikov, izrazil nestrinjanje z zapostavljanjem kulturnozgodovinske zbirke v Narodnem muzeju, podcenjevanjem predmetov, pridobljenih iz zbirnega centra, ter z njihovo prodajo⁸⁹

Del podsmreške garniture je danes vključen v stalno postavitve v gradu Brestanica (sl. 17), kjer je predstavljen kot kvalitetno pohištvo dunajskih izdelovalcev,⁹⁰ na podlagi česar smemo – ob že

⁸⁴ Inv. št. N 8377 (stara inv. št. 16743), Narodni muzej Slovenije.

⁸⁵ Terenski zapiski Franceta Steleta, CXVIII, 20. 1. 1948, fol. 2, ZRC SAZU, UIFS.

⁸⁶ "Teden muzejev," leto 1955, št. 528, Arhiv Narodnega Muzeja Slovenije, Ljubljana. Teden muzejev se je odvijal med 15. in 22. majem 1955.

⁸⁷ Dopis Jožeta Kastelica Svetu RS za kulturo, št. 567, leto 1955, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije: ».../. Narodni muzej je predal Mestnemu muzeju pohištvo iz Podsmreke v brezhibnem stanju, ker sam ni imel prostora, da ga primerno razstavi. Prav gotovo pa Narodni muzej ni računal s tem, da bo pohištvo služilo kot pisarniška oprema. Pri urejanju razstave so bile ugotovljene pri predmetih sledeče okvare: pozlata na opiralih in naslanjačev je odrgnjena do temeljne krede, prevleka (rumeni damast) ima precej madežev, zeleni damast na opiralih velikih naslanjačev je raztrgan, v polituri pa je mnogo prask.«

⁸⁸ Stara inventarna knjiga, inv. št. 16735–16737, Narodni muzej Slovenije.

⁸⁹ Dopisa ravnatelja Mestnega muzeja Ljubljana ravnateljstvu Narodnega muzeja, št. 1322, 1372, leto 1955, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije; problematiko obširneje analizira Lazar, "Oddelek za zgodovino," 325–31.

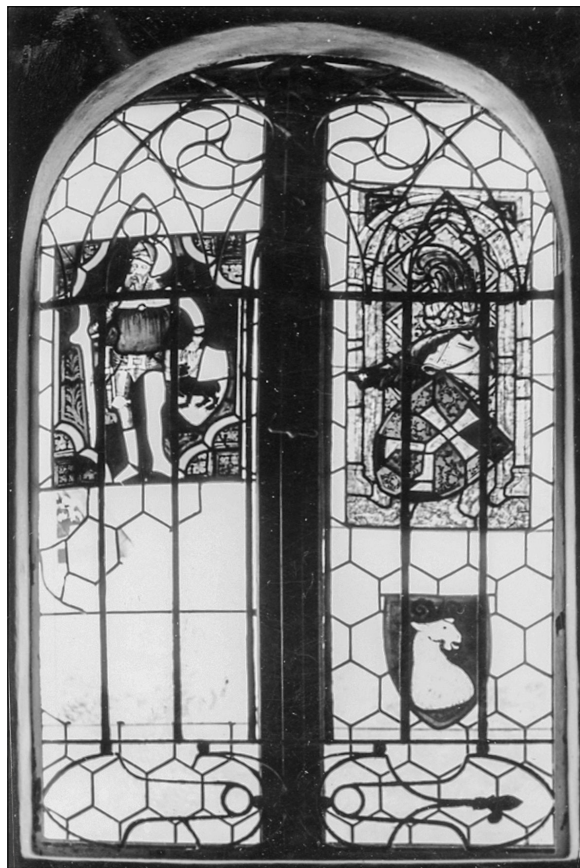
⁹⁰ Inv. št. N 4196–4207 (stare inv. št. 16725, 16727–16742), Narodni muzej Slovenije. Besedilo za razstavne panoje

znanem podatku, da je Peter Klarwill dvo-rec prodal povsem opremljen – s precejšnjo gotovostjo domnevati, da tudi salonska garnitura izvira iz njegove zapuščine.

Za Narodni muzej je Stele namenil tudi nekaj manjših votivnih slik in vezenin ter voščenih kipcev, medtem ko sta dva zemljevida, ki ju je Stele namenil Zemljepisnemu muzeju – koloriran Vischerjev zemljevid Štajerske, prilepljen na platno, in pa Florjančičev zemljevid Kranjske – še vedno v tamkajšnji zbirki.⁹¹ Istemu muzeju je bila namenjena t. i. *Völkertafel* z naslovom *Kurze Beschreibung der in Europa befindlichen Völker und ihrer Eigenschaften*, ki jo je ocenil na kar 10.000 din (gl. sl. 10),⁹² a je v muzeju ni (več). Posamezni kosi pohištva, pri katerih je Stele zabeležil »za dječji« oz. »mladinski« dom, so ostali v Podsmreki za opremo vzgajališča.

V dvorcu je tudi še v sedemdesetih letih, ko so bile v njem zbirke Etnografskega muzeja, ostalo nekaj »bornih ostankov« tamkajšnje »zbirke umetnin«,⁹³ ki so jih po razpustu muzejskih zbirk pustili v dvorcu; med drugim tudi lončena peč z reliefi Križanega in svetnikov iz 17. stoletja, ki bi bila lahko del starejše grajske opreme, in pa trije deli gotskih slikanih oken s podobami viteza, viteške čelade in ščita z grbom ter grba z ovnom, ki jih je dal ob prenovi dvorca v okno grajske kapele vdeliti Klarwill (sl. 18). Ob Steletovem obisku je bil na spodnji levi strani okna vdelan še četrti fragment s podobo sv. Treh kraljev.

Na ohranjenih fotografijah so poleg že omenjenih razvidni tudi nekateri predmeti, ki jih tako v Steletovem opisu kot tudi v muzejskih zbirkah zaman iščemo. Med njimi izstopata serija kvalitetno modeliranih lesenih doprskih podob Kristusa in apostolov na konzolah, delo zahodne usmeritve iz prve polovice 16. stoletja, ki je bila ob Steletovem obisku v grajski kapeli (sl. 19),⁹⁴ in večji

18. Slikana okna v kapeli dvorcu Podsmreka, fotografija iz ok. 1975 (© Slovenski etnografski muzej)

je napisala dr. Maja Lozar Štamcar. Za tapecirani naslanjač in stol z začetka 19. stoletja gl. tudi Bučić, *Stol*, 67, kat. št. 46–47; Lozar Štamcar, "Sedežno pohištvo," 124.

⁹¹ (Brez inventarne št. ali signature), Zemljepisni muzej, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika. Zemljevida, ki sta trenutno na restavriranju v Arhivu Republike Slovenije, sicer visita v prostorih Geografskega inštituta Antona Melika.

⁹² Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 3, ZRC SAZU, UIFS. Za *Völkertafel* z enako upodobitvijo iz 18. stoletja, ki jo hrani Heimatsmuseum Bad Aussee, gl. Schwarzkogler, *Lust und Leid*, 226.

⁹³ Mikuž, *Umetnostnozgodovinska topografija*, 272.

⁹⁴ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 4v, ZRC SAZU, UIFS.

19. Kristus in apostoli
v kapeli dvorca Podsmreka,
konzolni kipi, ok. 1530–1550 (?),
neznano hranišče
(© zasebni arhiv)

kip viteza, najverjetneje historicistično delo druge polovice 19. stoletja, ki je stal na konzolah na grajskem hodniku.

V avli na koncu grajskega hodnika je bil razstavljen tudi del zbirke orožja, o kateri Stele molči. Da so bili (vsaj posamezni) kosi orožja vendarle priključeni zbirki Vojnega muzeja, kasneje pa vključeni v zbirko Muzeja narodnoosvobodilnega boja, kaže primer manjšega signalnega topa, ki je bil leta 1955 z večjo skupino historičnega orožja prestavljen v zbirko Narodnega muzeja.⁹⁵

V zasebni lasti se je ohranila še slika Pietà iz podsmreške grajske kapele, sicer lokalno delo druge polovice 18. stoletja in del zapuščine grofov Lichtenbergov, ki so jo po smrti Saifrída grofa Lichtenberga v Podsmreko bodisi prenesli iz kapele v dvorcu Praproče pri Grosupljem bodisi so jo po tamkajšnji oltarni sliki kopirali.⁹⁶ Slika je nedvomno nastala v neposrednem naslonu na opus Fortunanta Berganta, izrazite sorodnosti kaže zlasti z zadnjo postajo križevega pota, ki ga je leta 1766 naslikal za samostan Stična. V zasebni lasti se je ohranilo tudi nekaj posameznih kosov pohištva in umetnoobrnih izdelkov ter približno devetdeset grafik, vključno s kvalitetnimi grafičnimi listi starih italijanskih in francoskih mojstrov, ki so bili, po motivih, izvoru in dataciji sodeč, verjetno del obsežnejše serije iz Klarwillove zapuščine in si nedvomno zaslužijo poglobljeno obravnavo.

⁹⁵ Inv. št. N 19818, Narodni muzej Slovenije. Za preverbo podatkov v muzejski dokumentaciji in potrditev identifikacije se zahvaljujem dr. Tomažu Lazarju. Vojnemu muzeju je Stele namenil tudi večje število umetnin (zlasti takšnih z vojaško motiviko) iz federalnega in okrožnih zbirnih centrov. Prim. Komić Marn, "Zaplemba", 116.

⁹⁶ V inventarju zapuščine Saifrída grofa Lichtenberga v Podsmreki je leta 1799 navedena zgolj oltarna slika z upodobitvijo Bega v Egipt, oltarna slika »Mrtvega Gospoda in Žalostne Matere Božje« pa je popisana v kapeli dvorca Praproče. Gl. Zapuščinski inventar Saifrída grofa Liechtenberga, 20. 11. 1799, pag. 60, lit. L št. 124, šk 66, SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, ARS: »In der Kapellen .../ 1 Altarbild mit vergoldeten Ramen den Todten Heiland, und schmerzhaften Mutter Gottes vorstellend«.

Dunajska zbirka vitezov Klarwillov je bila pred koncem dvajsetih let 20. stoletja že razdeljena med dediče Isidorja in Henriette pl. Klarwill, razpršena in deloma prodana. Del družinske zapuščine, ki ga je ob selitvi v Podsmreko pripeljal mladi Peter Klarwill in ga ob naglem odhodu iz Jugoslavije na pragu druge svetovne vojne prepustil novemu lastniku dvorca Antonu Verovšku, ta pa ga je hranil vse do svoje smrti, je bil dolgo zapostavljen, njegova izvor in identiteta pa zabrisana. Usodi, novim namembnostim in zavitim potem predmetov so botrovali ideološko pogojena recepcija plemiške in meščanske dediščine, k zabrisovanju podatkov o njihovem izvoru pa so poleg omenjene prispevale tudi okoliščine, v katerih je v prvih povojnih letih deloval Narodni muzej⁹⁷ pa tudi večina drugih slovenskih muzejev. Razlog, da so se sledi za nekaterimi predmeti zabrisale, lahko iščemo v skladiščanju v neprimernih in prenatrpanih prostorih v Cukrarni in mešanju z obsežnim inventarjem iz Federalnega zbirnega centra, pomanjkanju kadra ter razmeroma slabo dokumentiranih transferjih predmetov med muzejskimi depoji in dislociranimi razstavišči ter dejstvu, da predmeti, ki so bili v kulturnozgodovinsko zbirko vključeni po vojni, niso bili inventarizirani sproti.⁹⁸ Skladiščenje in posojanje umetnin Mestnemu muzeju zaradi pomanjkanja prostora se je vsaj v primeru ene umetnine izkazalo za stalno, ob nedvomnih deakcesijah pa je mogoče tudi, da je bil kak predmet prodan ali premeščen. Pričujoči prispevek problema zabrisanih poti podsmreških zbirk ne razrešuje v celoti (verjetno ga povsem nikoli ne bomo mogli razrešiti), predstavlja pa obetaven začetek, s katerim upamo, da bo dosežen njegov primarni namen: opozoriti na umetnostni in kulturnozgodovinski pomen predmetov iz dvorca Podsmreka, na njihovo starejšo provenienco in njihove poti ter vzpodbuditi njihovo nadaljnje raziskovanje.⁹⁹

⁹⁷ Gl. Kos, "Zbirka slik," 11; Lazar, "Od postopnih nadgradenj," 182–184; Lazar, "Oddelek za zgodovino," 331.

⁹⁸ Št. 24/1, 214/1, 1949; št. 953, 1951, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije.

⁹⁹ Raziskave za pričujoči prispevek so potekale v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnost v času zatonu plemstva. Transformacije: Translokacije in reinterpretacije (16-1810)* in raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Raziskava ne bi bila mogoča brez izjemne pripravljenosti zasebnih lastnikov umetnin, arhivskih dokumentov in fotografij, ki se jim najlepše zahvaljujem. Iskrena hvala tudi dr. Gorazdu Bencetu, dr. Ani Lavrič, dr. Blažu Resmanu, dr. Mihi Preinfalku, dr. Renati Komić Marn, Primožu Gašperiču in Andreju Furlanu. Za preverbe gradiva in za posredovanje podatkov iz muzejskih dokumentacij in arhivov se zahvaljujem kustosom Narodnega muzeja Slovenije dr. Mateji Kos, dr. Tomažu Lazarju, dr. Maji Lozar Štamcar, kustosinji Mestnega muzeja Ljubljana Ani Pokrajac Iskra ter mag. Mojci Jenko iz Narodne galerije.

Literatura

- Basset, Michael. *The Mother of all Departments: The History of the Department of Internal Affairs*. Auckland: Auckland University Press, 2013.
- Blumesberger, Susanne, Michael Doppelhofer in Gabriele Mauthe, ur. *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert. Zv. 2*. München: De Gruyter, 2002.
- Bras, Ljudmila. "Lončarska zbirka v gradu Podsmreka." *Zbornik občine Grosuplje* 9 (1977): 309–15.
- Bruyère, Gérard. "La dispersion des collections du cardinal Fesch la filière lyonnaise." V *Le cardinal Joseph Fesch, archevêque de Lyon: Nouvelle études*, uredila Paul Chopelin in Jean-Dominique Durand, 73–89. Milano: Silvana Editoriale, 2015.
- Bučić, Vesna. *Stol v petih tisočletjih*. Ljubljana: Narodni muzej, 1973.
- Catalogue des tableaux composant la galerie de feu son éminence le Cardinal Fesch*. Rome, 1841.
- Cerkovnik, Gašper. "Freske Mojstra Bolfganga iz leta 1453 v romarski cerkvi v Crngrobu: Okoliščine njihovega odkrivanja leta 1935 in njihova usoda," *Acta historiae artis Slovenica* 17, št. 1 (2012): 147–57.
- Cevc, Anica. *Stari tuji slikarji XV.–XIX. stoletja*. Knj. 1, Ljubljana. Ljubljana: Narodna galerija, 1960.
- Collection de cent-vingt Estampes, gravées d'après les tableaux & dessins qui composoient le cabinet de M. Poullain, Receveur Général des Domaines du Roi, décédé en 1780*. Paris, 1781.
- Costamagna, Philippe. "L'oncle de Napoléon: Le Cardinal et collectionneur," V *Le cardinal Fesch et l'art de son temps: Fragonard, Marguerite Gérard, Jacques Sablet, Louis-Léopold Boilly*, 20–25. Ajaccio: Musée Fesch, 2007.
- Dittrich, Christian. "In Rembrandts Geschmack: Nachwirkungen seines Radierwerkes bei Christian W. E. Dietrich," *Dresdener Kunstblätter* 48 (2004): 301–08.
- Fauley, P. Brice. "In the Shadow of the Death: Austrian Jews and the Nazi Threat." *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies* 5, št. 3 (1987): 28–43.
- Frimmel, Theodor von. *Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen. Zv. 1, Buchstabe A bis F*. München: Georg Müller Verlag, 1913.
- Frimmel, Theodor von. *Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen. Zv. 2, Bushstabe G bis L*. München: Georg Müller Verlag, 1914.
- Frimmel, Theodor von. "Die Sammlung Henriette v. Klarwill." *Blätter für Gemäldekunde* 2, št. 1 (1906): 8–25.
- Galérie de feu S. E. le Cardinal Fesch*. Rome, 1844.
- Gemälde alter Meister: Handzeichnungen und Graphik alter und neuerer Meister*. Berlin: Rudolph Lepke Auktionshaus, 1929. <https://doi.org/10.11588/diglit.19530>.
- Gemälde alter Meister: Sammlung Ritter von Klarwill †, Wien; Sammlung Graf Lassus, Paris*. Berlin: Rudolph Lepke Auktionshaus, 1928. <https://doi.org/10.11588/diglit.15926>.
- Heimbürger, Minna. *Bernardo Keilhau detto Monsu Bernardo*. Roma: Bozzi 1988.
- Horvat, Jasna, ur. *Slovenci v letu 1789*. Ljubljana: Narodni muzej, 1989.
- Horvat, Jasna, in Mateja Kos. *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Horvat Jože. "60 let Vzgojno-izobraževalnega zavoda Višnja gora." v *V Višnja Gora. Zv. 2*, uredil Pavel Groznik, 29–32. Višnja Gora: Krajevna skupnost Višnja Gora 2008.
- Jakič, Ivan. *Vsi slovenski gradovi*. Ljubljana: Državna Založba Slovenije, 1997.
- Janssen, Anouk. *Grijsaards in zwaart-wit: De verbeelding van de ouderdom in de Nederlandse prentenkunst (1550–1650)*. Zutphen: Walburg Pers, 2007.
- Kavčič, Ivanka. "Spomin na vzgojni zavod Podsmreka," V *VIZ Višnja Gora: 1948–1998. Zbornik ob 50-letnici Vzgojno izobraževalnega zavoda Višnja Gora*, uredili Vlasta Strmljan, Lado Hočevar in Tanja Zrnič, 9–12. Višnja Gora: Vzgojno izobraževalni zavod, 1998.

- Klarwill, Peter. "The Operation of a Panel of Translators." *Babel: Revue internationale de la traduction / International Journal of Translation* 7, št. 3 (1961): 129–32.
- Komić Marn, Renata. "Zaplemba – prenos – distribucija: Slike grofa Attemsa iz gradu Slovenska Bistrica v slovenskih javnih zbirkah." *Acta historiae artis Slovenica* 26, št. 2 (2021): 81–125. <https://doi.org/10.3986/ahas.26.2.04>.
- Kos, Mateja. "Zbirka slik v Narodnem muzeju Slovenije." V *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*, Jasna Horvat in Mateja Kos, 22–35. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Lazar, Tomaž. "Od postopnih nadgradenj do reorganizacije Narodnega muzeja (1889–1947)." V *Narodni muzej Slovenije: 200 let*, uredili Tomaž Lazar, Jernej Kotar in Gašper Oitzl, 167–85. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.
- Lazar, Tomaž. "Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost ter njegovi predhodniki." V *Narodni muzej Slovenije: 200 let*, uredili Tomaž Lazar, Jernej Kotar in Gašper Oitzl, 317–31. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.
- Lazarini, Franci. "Slovenske grajske stavbe in leto 1945." *Studia Historica Slovenica: Časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 3 (2016): 731–48.
- Lazarini, Franci, Iva Pasini Tržec in Barbara Vodopivec. "Policies of Appropriation and Redistribution in Socialist Yugoslavia (1947–1966)." V *Contested Space – Contested Heritage: Sources on the Displacement of Cultural Objects in the 20th Century Alpine Adriatic Region*, uredila Donata Levi in Michael Wedekind, 328–54. Udine: Forum, 2021.
- Liebsch, Thomas. "'Dieser geschickte Künstler ist in ganz Europa berühmt und bekannt ...': Christian Wilhelm Ernst Dietrich und die Dresdner Gemäldegalerie." *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* 64 (2010): 277–300.
- Linck, J. F. *Monographie der von dem vormals K. Poln. und Churfürst. Sächs. Hofmaler und Professor C. W. E. Dietrich radirten, geschabten und in Holz geschnittenen malerisch Vorstellungen: Nebst einem Abrisse der Lebensgeschichte des Künstlers*. Berlin, 1846.
- Lozar Štamcar, Maja. "Sedežno pohištvo." V *Narodni muzej Slovenije: Zgodovinske in umetnostne zbirke*, uredila Maja Lozar Štamcar, 119–31. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Meke, Katra. "Beneško baročno slikarstvo na Kranjskem in Štajerskem: Naročniki in zbiralci." Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2017.
- Michel, Petra. *Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712–74) und die Problematik des Eklektizismus*. München: Mäander, 1984.
- Mikuž, Stane. *Umetnostnozgodovinska topografija grosupeljske krajine*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, 1978.
- Pasini Tržec, Iva. "Portret djevojke u perivoju." Online katalog Strossmayerove galerije. Dostop 21. 12. 2021, <https://sgallery.hazu.hr/portret-djevojke-u-perivoju/>.
- Pasini Tržec, Iva. "Veselo društvo." Online katalog Strossmayerove galerije. Dostop 21. 12. 2021, <https://sgallery.hazu.hr/veselo-drustvo/>.
- Pasini Tržec, Iva. "Zwei Gemälde aus der Sammlung Klarwill in der Strossmayer Galerie in Zagreb." *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 50 (2014): 147–67.
- Preinfalk, Miha. "Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 54, št. 1 (2006): 95–104.
- Prinčič, Jože. *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije: 1945–1963*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, 1994.
- Reisp, Branko. "Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1967." *Argo: Informativno glasilo za antiko in zgodnji srednji vek, zgodovino umetnosti in muzeologijo* 7, št. 2 (1968): 9–29.
- Reisp, Branko. "Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1968 in za leto 1969." *Argo: Informativno glasilo za antiko in zgodnji srednji vek, zgodovino umetnosti in muzeologijo* 7, št. 2 (1969): 5–26.
- Rozman, Ksenija. "Uvod." V Federico Zeri in Ksenija Rozman. *Evropski slikarji: Katalog stalne zbirke*, 8–25. Ljubljana: Narodna galerija, 1997.

- Schlie, Friedrich. "Der Herzog Christian Ludwig II. von Mecklenburg und der Maler Chr. Wilh. Ernst Dietricy (Dietrich)." *Repertorium für Kunstwissenschaft* 9 (1886): 21–27.
- Schniewind Michel, Petra. *Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712–1774) genannt Dietricy*. München: Hirmer, 2012.
- Schniewind Michel, Petra. "Dietrich Christian Wilhelm Ernst." V *Allgemeines Künstlerlexikon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Zv. 27, uredil Günter Meissner, 297–98. München: K. G. Saur Verlag, Walter de Gruyter & Co, 2000.
- Schön, Theodor, ur. *Geadelte jüdische Familien*. Salzburg: Kyffhäuser, 1891.
- Schwartz, Gary D., ur. *The Complete Etchings of Rembrandt Reproduced in Original Size*. New York: Dvoer Publications, 1994.
- Schwarzkogler, Ileana, ur. *Lust und Leid: Barocke Kunst – Barocker Alltag*. Graz: Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, 1992.
- Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan. *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: Dolenjska*. Knj. 3, *Porečje Temenice in Mirne*. Ljubljana: Viharnik 2002.
- Stuhlpfarrer, Karl. "Antisemitismus, Rassenpolitik und Judenverfolgung in Österreich nach dem Ersten Weltkrieg." V *Das österreichische Judentum: Voraussetzungen und Geschichte*, uredila Anna Maria Drabek in Nikolaus Vielmetti, 141–64. Wien: Jugend und Volk, 1974.
- Šalehar, Andrej. *Kranjska čebela in čebelarji družine Roschütz*. Ivančna Gorica: Zavod Prijetno domače, 2018.
- Valenčič, Vlado. "Verovšek Jurij." V *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 13, uredili Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre, 451. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982.
- Valvasor, Johann Weichard. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard. *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. Wagensperg in Crain, 1679.
- Walboer, Adriaan E. *Gabriel Metsu: Life and Work; A Catalogue Raisonné*. New Haven: Yale University Press, 2012.
- Walker, Zoe. "The Sparkle Factor." *NZ Herald*, 20. 10. 2010, <http://www.nzherald.co.nz/lifestyle/the-sparkle-factor/ROBOWN7P3PJCIVKBDA4RPWQDKI/>.
- Wetering, Ernst van de. *A Corpus of Rembrandt Paintings*. Zv. 6, *Rembrandt's Paintings Revisited: A Complete Survey*. Dordrecht: Springer, 2014.
- Zeri, Federico. *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja*. Ljubljana: Narodna galerija, 1983.
- Zeri, Federico, in Ksenija Rozman. *Evropski slikarji: Katalog stalne zbirke*. Ljubljana: Narodna galerija, 1997.
- Županič, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie: Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2012.
- Žvanut, Maja. "Narodni muzej na Bledu – prijatelj ali sovražnik." V *Bled. 1000 let*, uredil Jože Dežman, 315–18. Bled, Radovljica: Didakta, 2004.

The Artistic Legacy of the von Klarwill Family in Podsmreka Manor near Višnja Gora

Summary

The genesis of this article was a viewing of two late 18th century cabinet genre paintings in a private collection in Ljubljana, which were part of the Podsmreka manor collection until the years after WWII. The first of these, *An Old Woman Warming Hands*, attributed to German painter Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712–1774, also Dietricy) follows depictions of old women and prophets by Rembrandt and his students. Dietrich, who was known for his eclectic imitation of Dutch golden age masters, following his years as a court painter of the Grand Duke of Lithuania and Polish King Augustus III, became professor at the Dresden Academy of Arts. The second painting, *A Drawing Lesson* is a late 18th century copy of Gabriel Metsu's masterpiece (now in the National Gallery, London), most probably made after the engraving by Robert Brichet in the 1781 illustrated catalogue of the famous collection of Jean-Baptist Antoine Poullain which was sold a year before the publication of its catalogue. The wax seals with their distinctive coat of arms and other signs at the back of both paintings confirm that paintings originate from the well-known collection of the ennobled journalist and entrepreneur of Jewish origin Isidor Ritter von Klarwill (born Pollak) and his wife Henriette, née Tapezierer, in Vienna. The coat of arms as well as the inventory numbers match those at the back of the *Portrait of a Young Lady*, attributed to Nicolaes Maes, and *A Merry Company*, ascribed to Jan Miense Molenaer, in the Strossmayer Gallery of Old Masters in Zagreb, both acquired for the gallery from Isidor's son and heir Georg Ludwig von Klarwill. The hitherto unrecognised coat of arms on the wax seals on the back of these paintings as well as the two from Ljubljana can be identified without a doubt as the *Ritter von Klarwill* coat-of-arms.

Together with other items from the family collection, *An Old Woman Warming Hands* and *A Drawing Lesson* were brought to Podsmreka manor by Isidor von Klarwill's grandson Peter Klarwill, who purchased Podsmreka in 1935 and moved there the same year. This was not, however, the Klarwills' first contact with Slovenia; in October 1928 - some months after a part of the Klarwill collection of paintings was rather unsuccessfully auctioned by Lepke in Berlin - Peter's father Georg Ludwig offered several paintings from the Klarwill collection to the National Gallery in Ljubljana. The director Ivan Zorman explained to Klarwill that the gallery only acquired works by Slovenian artists or by those born in the Slovene lands. Zorman then offered the works to the Strossmayer Gallery in Zagreb, which accepted them; the above-mentioned paintings by Dutch masters were acquired by the Zagreb gallery in 1929 under circumstances discussed in detail by Iva Pasini Tržec.

In 1939 Peter Klarwill emigrated to New Zealand and sold the Podsmreka estate including part of its collection of artworks and armoury, furniture and large library to Anton Verovšek, who kept it intact in Podsmreka until his death in 1947. Unlike several other large and significant collections and unlike the property of some of Verovšek's sibilings, the collections were not confiscated after the end of the WWII but placed under the protection of the state due to their large "cultural-historical significance".

In 1948, Verovšek's heirs (his sibilings and his mother), who were severely affected by the confiscations of their family property and hardware business, had no other option but to sell the estate with the manor to the state, who transformed it into a correctional facility for young women. Based on the list of furnishings and artworks in Podsmreka that the conservator France Stele made around a month before the state purchase of the castle was finalised, some other objects still held in the National Museum of Slovenia can be identified as originating from the Klarwill estate. These include, in addition to the salon furniture set, which had already been established as being of Viennese manufacture but so far not associated with the family, a canon and the painting *An Old Woman With a Child* attributed to

Eberhart Keilhau (now on display in the National Gallery of Slovenia). Despite the fact that this canvas - then still attributed to Murillo - had already received special attention from Theodor Frimmel, Lepke was not able to auction it successfully in Berlin, so Peter Klarwill transferred it to Slovenia in 1935. After being acquired by the National Museum, some of the other artworks from Podsmreka, such as the 17th-century painting *The Finding of Moses* and a Gothic carved wooden group of the Coronation of Mary, were transferred to Bled to be included in the Bled Castle Museum and Bled Island Museum of Church Art permanent exhibitions. Their whereabouts are no longer known.

Several other items from the Klarwill collection remained in Podsmreka until 1948 and some even later, but they are only documented in photographs, either those belonging to the Verovšek family or in museum archives. Among these items are three partly reconstructed late medieval glass windows which Klarwill had had inserted into the castle chapel window. The appearance of the medieval glass windows is only known from a photograph in the archives of the Slovene Ethnographic Museum, whose pottery collection has been kept in Podsmreka since 1969. A fourth medieval glass window depicting the Holy Trinity, still documented in France Stele's field notes in 1948, had been removed before the photograph was taken. While the windows which remained in the manor were left to decay just like the ceramic stoves, a 16th century group of carved console statues of Christ the Redeemer and the apostles was more likely transferred or sold. Their current whereabouts remain unknown and invite further research.